

А. А. Казанчан

кандидат юридичних наук, доцент
Херсонський державний університет,
кафедра теорії держави і права
вул. 40 років Жовтня, 27, Херсон, 73000, Україна

ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

У науковій статті розглядаються та аналізуються принципи права соціального забезпечення України, їх поняття, правова природа, призначення. Обґрунтовується потреба створення єдиного Кодексу законів про соціальне забезпечення громадян в Україні, закріплення в ньому основних принципів права соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальне забезпечення, принципи права соціального забезпечення, кодифікація законодавства про соціальне забезпечення.

З моменту проголошення незалежності України тривають дискусії щодо змісту, видів, форм соціального забезпечення громадян в Україні, його співвідношення із соціальним захистом громадян, щодо реальних механізмів реалізації права на соціальне забезпечення. Як правило, такі дискусії спираються на важливі вихідні положення, основи права соціального забезпечення, які тією чи іншою мірою відображаються в актах чинного законодавства. Тому принципи права соціального забезпечення, які і є тими основними ідеями, керівними засадами, основоположними концепціями права, є важливими для обґрунтування й вибору шляхів, напрямів розвитку системи соціального забезпечення, розвитку й становлення науки права соціального забезпечення, для прийняття доцільних, ефективних, діючих законодавчих актів в цій сфері, здійснення ефективної практичної діяльності в цій сфері.

Дослідження загальнотеоретичних аспектів права соціального забезпечення розпочались в середині ХХ століття і завдяки зусиллям радянських науковців, таких як В. С. Андреев, Є. І. Астрахан, В. А. Ачаркан, А. Н. Єгоров, О. Д. Зайкін, М. Л. Захаров, Р. І. Іванова, В. А. Тарасова, Я. М. Фогель та інших, призвели до формування системи знань про право соціального забезпечення, його предмет та методи правового регулювання, джерела та принципи. На сучасному етапі дослідженням цих питань, в тому числі проблематикою принципів права соціального забезпечення, приділяють увагу російські науковці В. П. Галаганов, О. В. Горшков, М. Л. Захаров, О. Є. Мачульська, Е. Г. Тучкова та інші, українські науковці Н. Б. Болотіна, В. Я. Бурак, Т. З. Гарасимів, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, І. С. Ярошенко та інші.

Наукові дослідження принципів права соціального забезпечення мають бути продовжені й у подальшому, як у теоретичній, так і у практичній площині. Подальшого розгляду та аналізу потребують питання про місце і

роль принципів права соціального забезпечення в регулюванні соціально-забезпечувальних відносин, про проблеми їх реалізації та реальні механізми їх дії, забезпечення.

Метою даної статті є спроба визначення поняття, змісту, ролі та призначення принципів права соціального забезпечення громадян в Україні на сучасному етапі, обґрунтування пропозицій щодо реформування законодавства про соціальне забезпечення в контексті подальшої його кодифікації.

Дискусії щодо визначення принципів права соціального забезпечення, їх змісту, призначення, класифікації тривають й надалі. Спроби визначити основні принципи права соціального забезпечення України відбуваються постійно як у науці, так і в законодавстві про соціальне забезпечення громадян. В них не завжди вистачає єдності підходів, системності, обґрунтованості щодо розуміння принципів соціального забезпечення громадян в Україні. Це пояснюється наступними моментами:

По-перше, наука права соціального забезпечення виникла відносно недавно. Правовою базою для неї стали створені в радянські часи розрізнені правові інститути деяких галузей права (трудового, адміністративного, сільськогосподарського), норми яких регулювали відносини з приводу соціального забезпечення окремих категорій працівників та службовців. Тому принципи права соціального забезпечення як єдиної самостійної галузі права пройшли певний еволюційний шлях розвитку від принципів окремих інститутів права соціального забезпечення (соціального страхування, пенсійного забезпечення та інших) до переосмислення загальноправових принципів права, обґрунтування міжгалузевих та галузевих принципів даної галузі права.

По-друге, поки що не існує єдиного кодифікованого законодавчого акту (Основ законодавства або Кодексу законів) про соціальне забезпечення громадян в Україні. Натомість, існує низка нормативно-правових актів, які не завжди узгоджуються один з одним з питань визначення принципів (засад) соціального забезпечення, соціального захисту громадян, гарантій їх забезпечення.

По-третє, визначення принципів права соціального забезпечення часто ускладнюється через відсутність єдності, стабільності у соціальній політиці в державі, адже вона часто виступає заручницею політичних процесів в країні, є продовженням передвиборних обіцянок представників політичних партій, блоків партій, реалізується несистемно й залежить від багатьох інших чинників.

Так, наприклад, при схожості поглядів переважної більшості науковців відносно поняття принципів права соціального забезпечення існує декілька альтернативних поглядів на природу принципів права соціального забезпечення, які своїми коренями сягають відповідних дискусій про природу принципів права взагалі.

Під принципами права соціального забезпечення розуміють: керівні засади, ідеї, які зумовлені об'єктивними закономірностями існування, рівнем розвитку суспільства і визначають зміст і спрямованість правово-

го регулювання (Н. Б. Болотіна) [1, с. 128]; основні засади, вихідні ідеї, що відображають суттєві положення права і закріплені (легалізовані) в нормативно-правових актах або виведені зі змісту та смислу законодавства чи сформульовані юридичною практикою (Б. І. Сташків) [2, с. 119]; правові засади, які визначають сферу правового регулювання права соціального забезпечення, порядок та умови встановлення прав та обов'язків суб'єктів, юридичний механізм забезпечення їх прав та законних інтересів (Т. З. Гарасимів) [3, с. 70].

При цьому, одна група науковців відстоює думку про те, що принципи права соціального забезпечення є похідними від правових ідей, поглядів, концепцій, які через їх проголошення, осмислення, сприйняття більшістю населення, були згодом закріплені в нормах права, а потім реалізовані юридичною практикою. В такому випадку принципи права соціального забезпечення можуть існувати поза межами правового регулювання, у вигляді ідеологічних ідей, настанов, концепцій.

Так, Р. З. Лівшиць зазначає, що «принципи охоплюють всю правову матерію — і ідеї, і норми, і відносини...». Еволюція права іде від ідей до норм, потім через реалізацію норм — до суспільної практики [4, с. 195–196]. Б. І. Сташків вказує на те, що джерелами принципів права виступають середовище життєдіяльності людини, економіка, політика, ідеологія, релігія, правова матерія. Принципи права виступають джерелами правотворення, вони є первинними щодо права, формують його зміст, визначають рамки правового регулювання. Крім того, зазначається, що концепції правових принципів розробляються фахівцями права. Закладені в них ідеї оволодівають масами, у тому числі й законодавцем. Вихідні положення цих принципів втілюються в правових нормах, а пізніше ними керуються при застосуванні норм права на практиці [2, с. 117–118]. Б. І. Сташків наголошує, що принципи права можуть існувати поза правом, поза його системою, що вони не обов'язково потребують закріплення в правових нормах і можуть існувати як керівні засади, вихідні положення правової науки, як норми загальносоціального права, які з різних причин не трансплантувались у норми юридичного права [2, с. 118]. П. Д. Пилипенко зазначає, що норми загальносоціального права є основою, керівними ідеями для юридичного права, тому загальносоціальне право в своїй основі є тими принципами права, на яких базується юридичне право як система норм [5, с. 53]. С. І. Кобзева вважає, що правові ідеї можуть значно випереджати діюче право і виникнути за століття до їх реального втілення в нормах права. Правові ж принципи — це «принципи права свого часу» [6, с. 42]. А. М. Колодій вказує, що кожний принцип права спочатку існує як загальносоціальний, а потім, за використання його юридичною практикою і осмислення юридичною наукою, як принцип правосвідомості, перетворюючись у результаті процесу правоутворення на принцип права [7, с. 23].

Інша група науковців наголошує на тому, що принципи права соціального забезпечення повинні обов'язково бути тією чи іншою мірою закріплені (відображені) у нормах права.

Так, І. М. Сирота ототожнює принципи права соціального забезпечення із принципами правового регулювання соціального забезпечення і вважає, що принцип може визнаватись правовим лише в тому випадку, якщо він прямо закріплений у нормах права або безпосередньо впливає з їхнього змісту [8, с. 64]. Такої ж думки дотримуються В. Я. Бурак, С. М. Синчук [9, с. 15]. М. Д. Бойко вважає, що принципи права — це ідеї, виражені в формі правових норм, що означає, що принципи права є правовими приписами, причому приписами обов'язковими до реалізації [10, с. 54].

На наш погляд, праві обидві групи науковців, адже принципи права соціального забезпечення можуть мати різну правову природу. Одні з них є принципами права, які формувались протягом тривалої історії розвитку суспільства, вибрали в себе ідеї, погляди багатьох людей про належний та справедливий устрій, рівність, гуманне ставлення до людини, її потреб (загальноправові принципи). Інші ж принципи права були сформовані законодавчою діяльністю, породжені прагненням урегулювати суспільні відносини в сфері соціального забезпечення громадян, перевірені на здатність до реалізації існуючою практикою соціального забезпечення.

Щодо ролі принципів права соціального забезпечення, то більшість науковців сходяться на думці, що головне їх призначення — регулювання суспільних відносин в сфері соціального забезпечення [1, с. 139; 10, с. 50]. Крім того, призначення принципів права соціального забезпечення може пов'язуватись із відображенням найсуттєвіших ознак комплексу правових норм у сфері соціально-забезпечувальних відносин [1, с. 128], а також із відображенням уявлення людей про ідеальне право і бажані правові норми, тобто втіленням їх інтересів у праві [2, с. 118].

Аналіз видів принципів права соціального забезпечення, які пропонуються різними науковцями, свідчить про схожі підходи щодо їх класифікації. Так, переважна більшість дослідників за сферою поширення дії принципів права виділяє загальноправові, міжгалузеві, галузеві, внутрішньогалузеві принципи права [1, с. 128; 2, с. 119; 6, с. 43]. При цьому зазначається, що загальноправові принципи поширюють свою дію на всі галузі права, тобто на право в цілому. Міжгалузеві принципи виражають загальні риси двох чи більше галузей права, в той час як галузеві принципи визначають специфіку лише однієї галузі права — права соціального забезпечення. Внутрішньогалузеві принципи стосуються підгалузеві та правових інститутів галузі права соціального забезпечення і містять їх найбільш важливі ідеї, засади, положення. Крім того, класифікацію принципів пропонується здійснювати й за іншими критеріями, зокрема за формою нормативного вираження, за змістом або залежно від функціонального призначення принципів права соціального забезпечення, за їх правовим закріпленням тощо [2, с. 119–120].

Слід зазначити, що відносно окремих видів принципів права соціального забезпечення, їх змісту, гарантій реалізації існує розмаїття думок та поглядів [1, с. 128–139; 2, с. 120–155; 3, с. 71–75; 6, с. 43–54; 8, с. 64–79; 9, с. 15; 10, с. 50–61]. Їх розгляд та аналіз потребує проведення самостійного дослідження і не входить до предмету дослідження в даній роботі.

Безумовно, вирішити більшість проблем із визначенням, реалізацією та забезпеченням дії принципів права соціального забезпечення може прийняття Кодексу законів про соціальне забезпечення громадян в Україні. На наш погляд, при розробці проекту такого кодексу слід врахувати наступні моменти:

По-перше, необхідно законодавчо закріпити визначення принципів права соціального забезпечення як основоположних концептуальних ідей, керівних засад, які розкривають зміст, спрямованість дії норм права соціального забезпечення України.

По-друге, слід розмежувати принципи права соціального забезпечення, при цьому, включити загальноправові та галузеві принципи права соціального забезпечення до Загальної частини системи права соціального забезпечення, а деякі міжгалузеві та внутрішньогалузеві принципи — до її Особливої частини. Крім того, принципи права соціального забезпечення мають бути чітко сформульовані, відображати види та форми соціального забезпечення громадян в Україні, їх зміст, обсяг та підстави встановлення, реалізації, а також коло суб'єктів, що беруть участь у соціально-забезпечувальних відносинах, їх правовий статус.

Аналізуючи класифікацію принципів права соціального забезпечення, рівень їх закріплення в актах чинного законодавства про соціальне забезпечення громадян в Україні, пропонується включити до Загальної частини Кодексу наступні загальноправові принципи: законності; демократизму; справедливості; гуманізму; рівності громадян; науковості, обґрунтованості в прийнятті рішень. До цієї ж частини пропонується внести також і галузеві принципи права соціального забезпечення: загальності та доступності соціального забезпечення; своєчасності та повноти соціального забезпечення громадян; багатоманітності видів, форм соціального забезпечення громадян; диференціації підходу до видів, форм, обсягів соціального забезпечення різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту; адресності соціального забезпечення громадян; соціального забезпечення громадян на рівні не нижче мінімальних соціальних стандартів, встановлених законодавством держави для відповідних соціально-демографічних груп населення; залучення до участі у соціальному забезпеченні населення працездатних громадян, а також підприємств, організацій, інших суб'єктів; повного державного забезпечення та утримання окремих найбільш вразливих соціальних груп населення; державних гарантій соціального забезпечення громадян та інші.

По-третє, визначення таких принципів має супроводжуватись чіткою, зрозумілою і ефективно діючою системою організаційно-правових гарантій їх реалізації в практичній площині. Слід чітко визначити способи, механізми їх забезпечення, реалізації, коло відповідальних суб'єктів, відповідальність за неналежне виконання (або невиконання) своїх обов'язків.

Література

1. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. — К.: Знання, 2005. — 615 с.
2. Сташків Б. І. Теорія прав соціального забезпечення: Навч. посіб. — К.: Знання, 2005. — 405 с.
3. Гарасимів Т. Право соціального забезпечення України: Загальна частина. — Дрогобич: Видавн. фірма «Відродження», 2004. — 240 с.
4. Лившиц Р. З. Теория права: Учебник — М.: Издательство БЕК, 1994. — 224 с.
5. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права. — Львів, 1999. — 358 с.
6. Право соціального забезпечення: Учебник / под ред. К. Н. Гусова. — М.: ПБОЮЛ Грачев С. М., 2001. — 328 с.
7. Колодій А. М. Принципи права України. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 208 с.
8. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. — Х.: «Одіссей», 2001. — 384 с.
9. Синчук С. М., Бурак В. Я. Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. / За ред. С. М. Синчук. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 318 с.
10. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України: Навч. посіб.: — К.: «Олан», 2004. — 312 с.

А. А. Казанчан

Херсонский государственный университет,
кафедра теории государства и права
ул. 40 лет Октября, 27, Херсон, 73000, Украина

ПРИНЦИПЫ ПРАВА СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УКРАИНЫ

Резюме

В научной статье рассматриваются и анализируются принципы права социального обеспечения Украины, их понятие, правовая природа, назначение. Обосновывается потребность создания единого Кодекса законов о социальном обеспечении граждан в Украине, закрепления в нем основных принципов права социального обеспечения.

Ключевые слова: социальное обеспечение, принципы права социального обеспечения, кодификация законодательства о социальном обеспечении.

A. A. Kazanchan

Kherson State University
The Department of Theory of the state and right
40 years of October Street, 27, Kherson, 73000, Ukraine

PRINCIPLES OF RIGHT FOR PUBLIC WELFARE OF UKRAINE

Summary

In the scientific article examined and analysed principles of right for public welfare of Ukraine, their concept, legal nature, setting. The necessity of creation of single Pandect is grounded about public welfare of citizens in Ukraine, fixing in him of basic principles of right for public welfare.

Key words: public welfare, principles of right for public welfare, creation of code of legislation about public welfare.